

Юрій БОБРОВ

**ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ
ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ В УКРАЇНІ**

Монографія

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ІНФОРМАЦІЇ, БЕЗПЕКИ І ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ»

Юрій БОБРОВ

**ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ
ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ В УКРАЇНІ**

Монографія

Харків
«Право»
2025

УДК 342.951:344.3
Б72

Рецензенти:

П. П. Богуцький – доктор юридичних наук, доцент, завідувач наукової лабораторії військового та міжнародного гуманітарного права Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», заслужений юрист України;

О. С. Ткачук – доктор юридичних наук, доцент, вчений секретар Науково-консультативної ради при Верховному Суді, суддя Великої Палати Верховного Суду

*Рекомендовано до друку вченою радою Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
(протокол № 8 від 20 серпня 2024 р.)*

Бобров Ю.

Б72 Проблеми становлення та розвитку системи військових судів в Україні : монографія / Юрій Бобров ; Ін-т інформації, безпеки і права Нац. акад. прав. наук України. – Харків : Право, 2025. – 320 с.

ISBN 978-617-8518-91-2

Монографія є результатом комплексного дослідження організаційно-правових проблем утворення та діяльності системи військових судів в Україні. Розкрито історико-правові аспекти виникнення та діяльності військових судів упродовж різних етапів державотворення, місце й роль військових судів у системі судоустрою нашої держави. Розглянуто питання юрисдикції, структури військових судів, їхніх завдань і функцій, організації здійснення судочинства та взаємовідносин військових судів і суддів із командуванням військових формувань. Проведено аналіз моделей та порядку функціонування військових судів у державах – членах НАТО і Європейського Союзу. Обґрунтовано необхідність утворення військових судів у системі судової влади сучасної України з метою належного захисту прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців, правового забезпечення оборони держави.

Для науковців, практикуючих юристів, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів, усіх, кого цікавлять проблеми становлення і діяльності судової влади в Україні, місця і ролі військових судів і актуальності їх створення на сучасному етапі суспільного розвитку України.

УДК 342.951:344.3

ISBN 978-617-8518-91-2

© Бобров Ю. О., 2025
© ТОВ «Видавничий дім «Право», 2025

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	4
Вступ	5

Розділ 1

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

1.1. Організаційно-правові засади створення та діяльності військових судів в Україні	10
1.2. Становлення системи військових судів в Україні: історико-правовий дискурс.....	44
1.3. Гарантії суддівської незалежності у військових судах в умовах військової служби	78
1.4. Особливості організаційних та інституційних відносин у системі військових судів	100

Розділ 2

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА ВІЙСЬКОВИМИ СУДАМИ УКРАЇНИ

2.1. Організація здійснення судочинства та особливості взаємовідносин військових судів із військовим командуванням	119
2.2. Захист прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців військовими судами в сучасних умовах	135
2.3. Особливості розгляду кримінальних проваджень військовими судами	200

Розділ 3

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ УКРАЇНИ

3.1. Зарубіжний досвід побудови та діяльності військових судів, перспективи його впровадження в Україні	237
3.2. Проблеми подальшого вдосконалення законодавства щодо організації діяльності системи військових судів в Україні.....	256

Висновки	268
Список використаних джерел	273
Додатки	304

==== Перелік умовних скорочень

АР Крим	– Автономна Республіка Крим
АТО	– антитерористична операція
ВЛК	– військово-лікарська комісія
грн	– гривня
ДСА України	– Державна судова адміністрація України
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
ЗС України	– Збройні Сили України
КАС України	– Кодекс адміністративного судочинства України
КЗпП України	– Кодекс законів про працю України
КК України	– Кримінальний кодекс України
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
КС України	– Конституційний Суд України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
п.	– пункт
пп.	– пункти
підп.	– підпункт
РРФСР	– Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
РТЦК та СП	– районний територіальний центр комплектування та соціальної підтримки
РФ	– Російська Федерація
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
ст.	– стаття (статті)
США	– Сполучені Штати Америки
ТЦК та СП	– територіальний центр комплектування та соціальної підтримки
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
ч.	– частина (частини)

Вступ

Збройна агресія РФ проти України, яка була розпочата ще у 2014 році й переросла в широкомасштабне вторгнення ворога на територію нашої держави 24 лютого 2022 року, поставила здатність судової влади забезпечити ефективний захист прав, свобод та інтересів людини і громадянина у вкрай важке становище. Сьогодні інституційна спроможність судової системи визначається через призму доступності суду для громадян, ефективності судового розгляду й оперативного реагування на порушення прав у реаліях воєнного сьогодення. Особливо це стосується правового й соціального захисту військовослужбовців, які зі зброєю в руках захищають територіальну цілісність, незалежність і суверенітет нашої держави¹ і членів їх сімей.

Статистичні дані Офісу Генерального прокурора щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) свідчать про суттєве погіршення криміногенної ситуації у військах. Так, обліковано військових кримінальних правопорушень: за 2021 рік – 3307, з них скеровано до суду з обвинувальним актом – 1119; за 2022 рік – 13 766 (2185); за 2023 рік – 28 666 (2719); за 10 місяців 2024 року – 65 686 (2473). Простежується значне зростання кількості кримінальних проваджень, за якими не прийнято рішень: 2021 рік – 1892; 2022 рік – 11 405; 2023 рік – 25 626; 10 місяців 2024 року – 60 118².

У структурі військової злочинності значно переважає кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням місця служби й дезертирством. Так, за ст. 407 КК України зареє-

¹ Боброва Ю. Ю., Бобров Ю. О. Військові суди як виклик сьогодення в умовах збройної агресії рф проти України: історична ретроспектива та генеза розвитку. *Military offences and war crimes: background, theory and practice* : collective monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 112. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-5>.

² Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора* : офіц. вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 01.07.2024).

стровано: за 2021 рік – 2028, з них скеровано до суду з обвинувальним актом – 902; за 2022 рік – 6183 (1359); за 2023 рік – 16 515 (1919); за 10 місяців 2024 року – 41 950 (1758). А за ст. 408 КК України зареєстровано: за 2021 рік – 117, скеровано до суду з обвинувальним актом – 82; за 2022 рік – 3214 (150); за 2023 рік – 7771 (116); за 10 місяців 2024 року – 19 922 (199)¹.

При цьому привертає увагу низька кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України), і скерованих до суду кримінальних проваджень із цього виду злочину (2021 рік – 80 (36); 2022 рік – 151 (33); 2023 рік – 137 (16); за 10 місяців 2024 року – 46 (3))². Ураховуючи досить високу латентність нестатутних взаємовідносин, слід дійти висновку, що статистичні дані не відображають реальної криміногенної ситуації у військах.

Відповідно до аналізу Верховного Суду про стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції за 2022 рік за вчинення військових кримінальних правопорушень (порівняно із 2021 роком) такий: усього засуджено 1490 осіб (у 2021 році – 1751); з них за ст. 407 КК України – 1036 (у 2021 році – 1407); за ст. 408 КК України – 154 (у 2021 році – 220); за ст. 406 КК України – 18 (у 2021 році – 27)³.

Згідно з аналізом Верховного Суду про стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції за 2023 рік за вчинення кримінальних правопорушень про військові кримінальні право-

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора* : офіц. вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 01.07.2024).

² Там само.

³ Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2022 році / Верхов. Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pravos_2022.pdf (дата звернення: 01.07.2024).

порушення (порівняно із 2022 роком): усього засуджено 2585 осіб (у 2022 році – 1490); з них за ст. 407 КК України – 1577 (у 2022 році – 1036); за ст. 408 КК України – 113 (у 2022 році – 154); за ст. 406 КК України – 18 (у 2022 році – 18)¹.

Судами за вчинення військових кримінальних правопорушень засуджено осіб: у 2021 році – близько 58% від загальної кількості зареєстрованих у цьому році кримінальних правопорушень; у 2022 році – близько 11%; а у 2023 році – понад 9%.

Наведені дані свідчать про незначну кількість осіб, засуджених судами за вчинення військових кримінальних правопорушень порівняно із зареєстрованими органами прокуратури та досудового розслідування злочинами. Передусім це пояснюється низькою кількістю справ, направлених до суду із обвинувальними актами для їх розгляду по суті.

Кількість наукових досліджень щодо необхідності відновлення діяльності військових судів чи їх створення в сучасних умовах суттєво зросла. Активно здійснюють наукові опрацювання теоретико-прикладних проблем відновлення військових судів у контексті системи військової юстиції науковці Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»². Підготовлена й упроваджується навчальна програма, де питання військових судів розглядається як інституційна складова не лише системи військової юстиції, але й системи правового забезпечення національної безпеки у сфері оборони (воєнної безпеки)³. Проведено низку науково-практичних заходів, зокрема й міжнародних, де поряд із проблемою відновлення в Україні військового право-

¹ Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2023 році / Верхов. Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Stan_zdijsn_krim_prov_2023.pdf (дата звернення: 01.07.2024).

² Богущкий П. П. Система військової юстиції України: теоретико-прикладний аспект. *Інформація і право*. 2023, №3 (46). С. 215–223. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3\(46\).287256](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.3(46).287256).

³ Богущкий П. П. Право національної безпеки та військове право: сучасні виклики : навч. посіб. / Ін-т інформації, безпеки і права НАПрН України. Київ ; Одеса : Фенікс, 2023. 252 с.

охоронного органу (військової поліції), військової прокуратури центральне місце належить вирішенню проблеми відновлення військових судів¹. Водночас дисертаційні, монографічні дослідження на тему військових судів були здійснені у 2000–2008 роках. Проведені в той період наукові розробки не відповідають сучасним реаліям, які зумовлені збройною агресією РФ, розпочатою ще у 2014 році анексією АР Крим і частини Донецької та Луганської областей, що переросла в широкомасштабне вторгнення ворога на територію України 24 лютого 2022 року. У зв'язку з цим нагальним є наукове осмислення змісту й сутності правових засад утворення і діяльності системи військових судів в Україні.

За обставин, що склалися, у монографії розглянуто проблему комплексно, цілісно і всебічно, крізь призму матеріального та процесуального права з акцентом на організаційно-правових засадах утворення та діяльності військових судів. Це не тільки сприяє поглибленню наукового пізнання, а й дає змогу застосовувати запропоновані в ній науково обґрунтовані розробки в практичній діяльності.

Науково-теоретичним підґрунтям стали роботи дослідників з актуальних питань судоустрою, зокрема В. Й. Вільгушанського, В. В. Долежана, А. М. Колодія, М. І. Козюбри, В. Т. Маляренка, М. М. Михеєнка, Л. М. Москвич, І. В. Назарова, А. О. Селіванова, О. В. Скрипнюка, Ю. М. Тодики, Ю. С. Шемшученка, О. І. Ющика та ін.

Особливу цінність становили праці вітчизняних вчених, які досліджували організаційно-правові засади діяльності військових судів, зокрема М. В. Беланюк, Ю. Ю. Бобрової, П. П. Богуцького, О. М. Лощихіна, С. В. Оверчука, В. Г. Пилипчука, Я. Я. Романовського, М. М. Сенька, О. С. Ткачука, В. В. Топчія, В. П. Шевченка, В. І. Шишкіна та ін.

Таким чином, станом на сьогодні необхідність створення військових судів в Україні зумовлена низкою об'єктивних і суб'єктивних

¹ Богуцький П. Військова юстиція як правова система: міжнародні стандарти та національні особливості. *Діяльність військової юстиції в умовах збройного конфлікту. Досвід української прокуратури* : матер. міжнародні. наук.-практ. конф., м. Харків, 28 жовт. 2021 р. / Офіс Ген. прокурора та ін. Київ ; Одеса : Фенікс, 2021. С. 19–25.

причин і зовнішньополітичних факторів, серед яких, зокрема війна РФ проти нашої держави; недостатній рівень соціальної захищеності військовослужбовців і членів їх сімей; суттєве збільшення чисельності ЗС України та інших складових Сил оборони і, як наслідок, значне зростання кількості кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями; корупційні правопорушення в оборонному відомстві; незаконний обіг зброї та боєприпасів; проблеми в мобілізації; неналежне забезпечення військових формувань озброєнням, військовою технікою та іншими ресурсами для ведення війни тощо.